

Naar een nieuwe visie op heemkunde

Verslag van de studienamiddag Heemkunde Actueel

Welke richting moet heemkunde in de toekomst uitgaan? Op welke manier kunnen we heemkunde hedendaags maken en houden? Hoe kunnen we de dynamiek in de heemkundige gemeenschap behouden en versterken? Een pasklaar antwoord op deze vragen kan je niet meteen bieden. Ze zetten daarentegen aan tot discussie en reflectie. Ideale materie dus om een hele namiddag over te debatteren.

Dat vonden wij ook en daarom schotelden we de deelnemers aan onze derde editie van Heemkunde Actueel een niet-evident, maar uitdagend programma voor. Een beknopt verslag van deze studienamiddag die plaatsvond op zaterdag 16 november 2013 verscheen eerder al op onze website samen met de presentaties van de sprekers. Voor wie deze editie gemist heeft of zijn geheugen wil opfrissen, zetten we in dit artikel de belangrijkste bevindingen nog eens op een rijtje.

Naar een nieuwe visie

Heemkunde Actueel 2013 stond helemaal in het teken van het nadenken over de toekomst van heemkunde. Vooruitblikken is echter onmogelijk zonder stil te staan bij het verleden. In een eerste plenaire lezing keerden Fons Dierickx en Nele Provoost daarom even terug naar de begindagen van de heemkunde en de voorgeschiedenis van Heemkunde Vlaanderen.

De wortels van de heemkundige beweging in Vlaanderen gaan immers al terug tot de jaren 1930. Als gevolg van een nieuw leerplan voor het lager onderwijs ontstond in het milieu van onderwijzers en pedagogen een groeiende interesse voor werkelijkheidsonderricht en heemkunde. De eerste heemkundige kringen zagen het licht en oudheidkundige en historische kringen uit de late 19e en vroege 20e eeuw legden zich meer en meer toe op een heemkundige werking, d.w.z. de studie van het heem.

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog, in mei 1939, werd een 'Werkgemeenschap voor Heemkunde' opgericht, die echter al begin 1941 zou worden opgeheven. In september van dat jaar ontstond in de schoot van de Vlaamse Toeristenbond, het 'Verbond (van de VTB-studiekringen) voor Heemkunde'. De oprichting van dit Verbond, dat na enkele jaren een zelfstandige vereniging werd, zorgde voor een enorme stimulans voor de heemkundebeoefening tijdens de oorlogsjaren.

Precies dat succes tijdens de Tweede Wereldoorlog zorgde ervoor dat heemkunde het moeilijk kreeg na de oorlog. Heemkunde had met andere woorden een fout imago gekregen. Toch overleefde de heemkundige beweging en in de jaren 1970 en 1980 kende ze een grote expansie. Een aantal overheidsinitiatieven, waaronder ook het Jaar van het Dorp¹, speelden hierbij vaak een rol. Heel wat heemkundige kringen werden opgericht en dankzij de belangeloze inzet van talloze vrijwilligers werd het lokaal verleden en erfgoed bestudeerd en beschermd.

Het Verbond voor Heemkunde groeide in die periode uit tot een van de belangrijkste socio-culturele verenigingen in Vlaanderen. Toen in de tweede helft van de jaren 1990 de ontwikkeling van de erfgoedsector in een stroomversnelling geraakte, bleek het niettemin noodzakelijk het Verbond om te vormen tot een nieuwe organisatie die een antwoord kon bieden op de uitdagingen die zich stelden. Met de oprichting van Heemkunde Vlaanderen begin 2002 begon een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van de heemkundige beweging. Een hoofdstuk waarin de term 'cultureel erfgoed' een belangrijke rol zou spelen. Niet enkel onroerende overblijfselen, zoals monumenten en landschappen, maar ook roerend en immaterieel erfgoed worden vandaag onder die noemer gevat.

Hoewel de heemkundige beweging schatplichtig

is aan die lange voorgeschiedenis, mag het duidelijk zijn dat heemkunde vandaag niet meer is wat het in de jaren veertig of zelfs zeventig was. Mee-evolueren en zichzelf herdenken is noodzakelijk wil heemkunde de 21ste eeuw overleven. De nood aan een nieuwe visie op wat hedendaagse heemkunde is, is daarom groter dan ooit. Een bekommernis die, zo besloot Fons Dierickx, al lang leeft binnen het bestuur, maar sinds deze beleidsperiode in een stroomversnelling is geraakt.

Heemkunde is...

Hoe die visieontwikkeling precies werd en zal worden aangepakt, verduidelijkt coördinator Nele Provoost daarna. In dit proces zijn immers al een aantal voorbereidende stappen genomen. Eén ervan is de jaarlijkse inhoudelijke studienamiddag Heemkunde Actueel waar men telkens debatteert over de uitdagingen waar heemkunde mee geconfronteerd wordt.² De talrijke ideeën die het publiek tijdens die expertise-uitwisseling aanreikte, worden belangrijke bouwstenen bij het ontwikkelen van een nieuwe visie. Een tweede belangrijke instrument is het wetenschappelijk tijdschrift *Tijd-Schrift. Heemkunde en lokaal erfgoedpraktijk in Vlaanderen* dat eind 2011 werd gelanceerd en dat ondertussen al meer dan 500 abonnees telt.

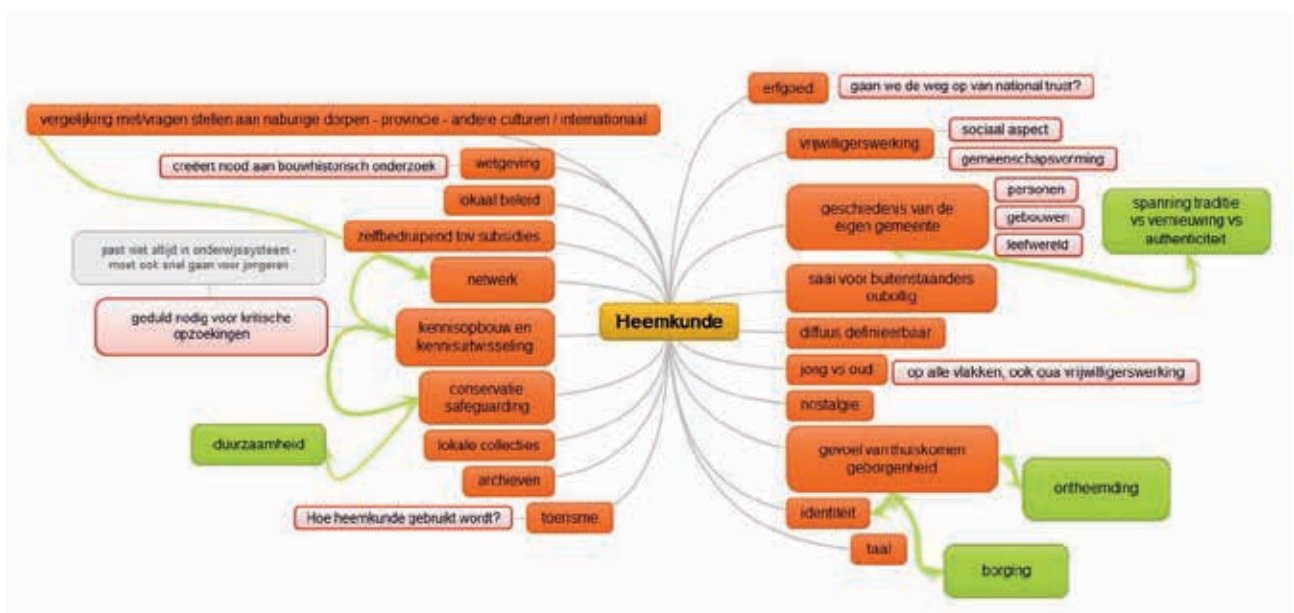
In 2013 werd de nieuwe visie inhoudelijk voorbereid met twee interne brainstormmomenten: zowel de algemene vergadering als de raad van bestuur boog zich over de vraag wat heemkunde is, moet zijn of net niet mag zijn. Een van de onderdelen van

de brainstorm met de raad van bestuur was het bedenken van een metafoor, een sprekend beeld waarmee heemkunde kan vergeleken worden. Die denkoefening leverde heel verrassende resultaten op, maar tegelijk waren er ook een aantal parallellen te trekken. Het publiek op de studienamiddag werd daarom uitgenodigd zelf ook een metafoor voor heemkunde te bedenken. Een uitdaging waar velen op ingingen.

Heemkunde is...

- ... een octopus
- ... een kiezelstrand
- ... een mengvat
- ... een dubbele prisma
- ... een boom (al dan niet in herfsttoestand)
- ... een bloem
- ... een sloep/boot/oceanstomer
- ... een sjaal
- ... een bron
- ...

Wat is heemkunde? Deze vraag werd ook voorgelegd aan onze algemene vergadering en raad van bestuur

Een laatste stap die in de loop van 2013 werd genomen, zo haalde Provoost aan, was het bevragen van heemkundigen van vandaag. Hoe denken zij over heemkunde? Via dieptegesprekken met heemkundigen uit alle provincies en van alle leeftijden werd geprobeerd een antwoord te vinden op deze moeilijke vraag. Een analyse van het discours dat in die interviews naar boven kwam, resulteerde in een artikel in het decembernummer van *Tijd-Schrift* van dat jaar.³ Dat decembernummer was overigens volledig gewijd aan hedendaagse heemkunde.

Als slot van de eerste plenaire lezing werd nog even vooruitgeblikt. Hoe gaat het proces van visieontwikkeling nu verder? Eind 2014 zouden al deze bouwstenen moeten leiden tot een visietekst over hedendaagse heemkunde. Geen reglement voor heemkunde, maar een inspiratiedocument dat heemkundigen en heemkundige kringen zuurstof kan geven. En dat tegelijk heemkunde in het veranderende erfgoedveld sterker kan positioneren.

Provoost wees er tot slot op dat het afwerken van de visietekst niet het eindpunt is. Een visie moet immers beleefd worden in de praktijk en om hedendaags te blijven zal het noodzakelijk zijn de band met die hedendaagse praktijk te blijven bewaren. Vernieuwing is immers iets van elke dag. Daarom zal Heemkunde Vlaanderen vanaf 2014 ook elk jaar een **Ambassadeur Heemkunde Vandaag** bekronen, die één jaar lang het gezicht van hedendaagse heemkunde zal zijn.⁴

Heemkunde ontcijferd

In een tweede plenaire lezing kwam Alexander Vander Stichele terug op het Prismaonderzoek, een grootschalige bevraging uit 2010 van de erfgoedverenigingen gekoppeld aan een bevolkingsonderzoek.⁵ Wat leert een dergelijk onderzoek ons over heemkunde vandaag en is er potentieel voor de toekomst? De resultaten van het onderzoek naar erfgoedverenigingen zullen voor de meeste heemkundigen weinig verrassend zijn. Gemiddeld telt een heemkundige kring in Vlaanderen zo'n 296 leden. Een ledenaantal dat bij de meeste kringen de laatste jaren stabiel bleef of licht steeg. Het bestuur, dat weinig jonge en vrouwelijke leden telt, bestaat doorgaans uit zo'n 9 à 10 leden.

Minstens even interessant voor heemkundige kringen is het bevolkingsonderzoek waar gepeild werd naar erfgoedinteresse, -participatie, opinies en percepties. Het laat zien in hoeverre heemkunde een toekomst heeft. Vander Stichele concentreerde zich

op twee deelvragen: 1) Bestaat er nog voldoende interesse voor heemkunde of heemkundige thema's in Vlaanderen en 2) Hoe kunnen we mensen zo ver krijgen dat ze lid worden van onze heemkundige kring? Van alle bevroegde Vlamingen tussen 18 en 85 jaar was immers 95,2% nog nooit eerder aangesloten bij een lokale erfgoedvereniging.

Om een antwoord te krijgen op de eerste vraag, stond Vander Stichele stil bij twee soorten erfgoedinteresse die met heemkunde verband kunnen houden. Uit het onderzoek bleek dat de interesse in specifieke thema's (dagelijks leven, streektaal of dialect, tradities, historische feesten, volksverhalen) erg groot was bij de bevroegde Vlamingen.⁶ Zelfs wie nog nooit lid was geweest van een heemkundige kring bleek doorgaans toch matig tot (zeer) sterk geïnteresseerd.

Mate van interesse in specifieke erfgoedgerelateerde onderwerpen	Niet	Matig	Sterk tot zeer sterk
1 Geschiedenis van het dagelijks leven	16,7	45,3	38,0
2 Archeologie of oudheidkunde	40,6	37,2	22,2
3 Volksliederen, volksverhalen, legendes of sagen	36,2	41,9	21,9
4 Streektaal of dialect	30,6	44,8	24,5
5 Historische feesten of stoeten	37,6	46,4	16,0
6 Oude gebruiken tradities of gewoonten	16,3	50,8	32,9

Slechts een minderheid van de Vlamingen is niet geïnteresseerd in erfgoedgerelateerde voorwerpen.

Nog positiever werd het verhaal toen het cijfermateriaal over de interesse in de geschiedenis van een bepaalde geografische omschrijving werd aangebracht. Vooral de lokale geschiedenis, in het bijzonder het verleden van de stad of de gemeente waar mensen wonen, kan hun interesse wekken. Zo geeft slechts 10% van de bevroegde Vlamingen die nog nooit lid waren van een erfgoedvereniging aan geen interesse te hebben in de geschiedenis van hun stad of gemeente. Met andere woorden: 90% van de mensen die geen lid zijn van een heemkundige kring zijn potentieel wel geïnteresseerd in heemkunde!

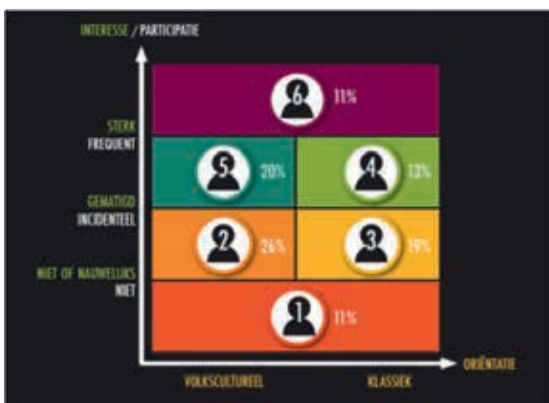
Waarom worden dan niet (veel) meer mensen lid van een heemkundige vereniging? Op die vraag bood het bevolkingsonderzoek helaas geen antwoord. Er werd immers niet gepeild naar motieven voor lidmaatschap van erfgoedorganisaties. Een dergelijke vraag vraagt om specifiek onderzoek bij

Heemkunde Vlaanderen organiseerde in alle provincies een cursus over het rekruteren en motiveren van vrijwilligers.

leden van erfgoedverenigingen. De kloof tussen interesse en participatie, die overigens niet enkel voor heemkunde geldt, stemt wel tot nadenken. Wat maakt dat mensen zich actief willen inzetten voor deze of gene vereniging? Wat weerhoudt anderen dan weer om dit niet te doen gegeven een duidelijk bestaande interesse? En moeten we er naar streven dat iedere sterk geïnteresseerde zich gedurende lange tijd actief inzet als lid van onze vereniging? Bestaan er geen tussenwegen of andere manieren om zich te engageren in de lokale heemkundige gemeenschap?

Wat Vander Stichele wel kon op basis van het bevolkingsonderzoek, was het afbakenen van zogenaamde erfgoedprofielen. Deze profielen, die samengesteld werden op basis van de mate van erfgoedinteresse en -participatie onder de bevraagde Vlamingen, tonen bijvoorbeeld heel mooi aan dat er binnen de Vlaamse bevolking een zichtbaar onderscheid bestaat tussen mensen met een meer volksculturele en deze met een meer klassieke erfgoedoriëntatie. Uit de analyse blijkt nu dat de meer volksculturele profielen, waar voor heemkundige kringen heel wat potentieel is, ook het meest divers en democratisch zijn samengesteld. Alle lagen en leeftijden van de Vlaamse bevolking zijn erin vertegenwoordigd. Dit onderbouwt alvast de stelling dat het draagvlak van heemkunde veel breder is dan dat van bijvoorbeeld de schone kunsten.

De Vlaamse bevolking kan onder meer ingedeeld worden volgens een volksculturele of klassieke erfgoedoriëntatie.

Denk globaal, onderzoek lokaal?

Na het plenair gedeelte konden de deelnemers kiezen uit drie workshops. In de eerste debatsessie werd gefocust op de spanning tussen lokaal en globaal onderzoek en de uitdagingen voor het lokaal historisch onderzoek. Is dergelijk onderzoek relevant in een wereld die alsmaar groter wordt en heeft lokaal onderzoek een plaats binnen het academisch veld dat steeds internationaler wordt?

Bij wijze van inleiding bracht dr. Heidi Deneweth, postdoctoraal onderzoeker van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (FWO) en verbonden aan de Vrije Universiteit Brussel, een persoonlijk getuigenis. Hoewel zij momenteel binnen de academische wereld actief is, begon haar onderzoekstraject in het heemkundige milieu. Via vrijwilligerswerk bij de vzw Levend Archief binnen de werkgroep huizenonderzoek raakte ze gefascineerd door onderzoek. Vele jaren deed Heidi historisch huizenonderzoek (onder meer voor de dienst monumentenzorg en archeologie), maar de resultaten werden nooit gepubliceerd. Daarom besloot ze op eigen middelen een doctoraat te maken. Ze kwam terecht aan de VUB en leerde er het academisch milieu van binnenuit kennen. Haar onderzoek bleef lokaal, maar ze kwam in een totaal andere context terecht waar andere regels en normen golden.

De deelnemers van de studiedag kregen verschillende presentaties voorgeschoteld.

Veel lokale historici – vrijwilligers, amateurs of professionals – werken jarenlang aan vaak degelijk onderzoek. Heidi Deneweth wees er op dat globaal denken net erg belangrijk is om dat lokaal onderzoek boeiend te houden en een ruime bekendheid te geven. Lokale onderzoekers dienen zich bewust te worden van hun sterktes (bijvoorbeeld kennis van het bronnenmateriaal) en van die van hun onderzoek. Door hun lokale blik zien ze vaak tegen-

strijdigheden in algemene theorieën en kunnen ze soms hypothese van ‘grote’ historici ontcrachten. Daarvoor is het natuurlijk wel noodzakelijk om op de hoogte te blijven van de inzichten van ‘globale’ denkers.

Bovendien, zo haalde Deneweth verder aan, moet je natuurlijk je eigen onderzoek nog tot bij die historici zien te brengen. Daarvoor zijn de juiste fora cruciaal. Publicaties in lokale tijdschriften zijn belangrijk, maar toch vrij onzichtbaar voor een groot – en zeker academisch – publiek. Probeer dus zeker ook op andere manieren je onderzoek te ‘verkoppen’.

In de discussie die daarop volgde bleek dat ‘verkoppen’ toch niet altijd zo makkelijk te zijn. Samenwerking met academici is vaak een kwestie van persoonlijke connecties en netwerken. Toch is het waardevol om het te blijven proberen en je als lokale onderzoeker niet op te sluiten. Angst is immers een slechte raadgever. Nadenken over het waarom van je onderzoek is belangrijk als je een publiek wil bereiken. Maar op die ‘waaromvraag’, zo werd geconcludeerd, mag een lokale onderzoeker even goed antwoorden: omdat het mijn passie is.

Vorbij de grenzen van de groep:

Lets en heemkunde

De tweede workshop startte met een voorstelling van Lets (*Local Exchange Trade System*) door Peter Dauwe, de voorzitter van Lets Vlaanderen. Lets is een alternatief betalingssysteem dat gebaseerd is op een kringloop van wederzijdse diensten. Het is vergelijkbaar met ruilhandel, maar dan sterker geformaliseerd. Sinds de oprichting van de eerste Lets-groep in Leuven (1994), zijn er in Vlaanderen al meer dan vijftig groepen actief die elk hun eigen dynamiek en werking hebben.

Lets werkt grotendeels via het internet. Nadat je lid geworden bent van een groep of netwerk (al dan niet tegen betaling), kan je via internet zien welke bijdrage je kan leveren aan anderen in het netwerk en welke diensten zij jou kunnen bieden. Een portfolio van de leden geeft ook een overzicht van de transacties die anderen al uitvoerden. In ruil voor goederen of diensten krijg je een alternatieve munt (bijvoorbeeld duimkes in Dendermonde of stropkes in Gent) waarmee je nadien zelf andere Lets'ers kunt betalen. Groepen kunnen op twee manieren gevormd worden: ofwel op basis van een geografi-

sche omschrijving (gemeente, regio) ofwel per sector (jeugdwerk, heemkunde, enzovoort).

Lets kunnen gebruikt worden als alternatief betaalmiddel voor het verkrijgen van diensten.

Beide soorten groepen kunnen voor verenigingen bruikbaar zijn, zo toonde Dauwe aan. Hij gaf het voorbeeld van een jeugdvereniging die haar kookmateriaal dat op zomerkampen wordt gebruikt, tijdens het jaar ter beschikking stelt van een andere vereniging die dergelijk materiaal niet onmiddellijk kan of wil aankopen. Via een Letstransactie kunnen beiden financieel voordeel doen. Het grote voordeel is immers dat de ruil tussen de jeugdvereniging en de andere vereniging niet rechtstreeks moet verlopen. Via de verdiende Letsmunten kan de jeugdvereniging op een later tijdstip zelf beroep doen op gelijk welke vereniging uit het netwerk. Bovendien kunnen ook diensten waarvan de waarde moeilijk in geld uit te drukken valt (denk bijvoorbeeld aan het schrijven van een artikel), via Lets toch gewaardeerd worden.

Maar is Lets ook bruikbaar binnen de context van een heemkundige kring? De meningen van de deelnemers aan de workshop waren verdeeld. Het feit dat het Lets-netwerk grotendeels via internet wordt opgebouwd, leek geen voordeel voor het ouder publiek waaruit de heemkundige gemeenschap voor een deel bestaat. De bekommernis leefde eveneens dat een systeem als Lets het gewone vrijwilligerswerk zou kunnen bedreigen omdat niemand meer zomaar anderen zou willen helpen. Peter Dauwe wees er echter op dat de mensen in de praktijk uiteindelijk vaak afzien van de afgesproken Lets-vergoeding.

Toch waren de aanwezigen ook positief. Zo maakt Lets het mogelijk om een beter zich te krijgen op de vraag en aanbod aan diensten binnen een bepaald netwerk. Heemkundigen beschikken immers soms over vaardigheden die niet bekend zijn bij andere verenigingen of waarvan de waarde moeilijk in geld uit te drukken valt (bijvoorbeeld onderzoek of inventariseren). Daarnaast werd het idee geopperd om een soort heemkundig Lets-netwerk op te richten waarbinnen bijvoorbeeld tentoonstellingsmateriaal vlotter uitgewisseld kan worden. Hoewel niet alles aan Lets bruikbaar is, is er wel heel wat inspiratie uit te halen om de uitwisseling van diensten en goederen binnen een Vlaams of regionaal heemkundig netwerk te verbeteren.

Oud = echt?

De derde workshop had als thema heemkunde en authenticiteit. De deelnemers kregen eerst een opdracht. Aan de hand van een afbeelding moesten ze associaties met het begrip authenticiteit oproepen. Een van de deelnemers was van mening dat authenticiteit zeer subjectief is en kan verschillen van persoon tot persoon.

Wat is authenticiteit?

Een andere hield het dan weer bij iets wat typisch is voor een stad of streek. Ook termen zoals origineel, zelfgemaakt, oorspronkelijk en golfbeweging passeerden de revue.

Zonder het zelf te beseffen zaten de deelnemers al in de buurt van de visie van Freek Liebrand (Projectleider Platform31). In zijn inleidende lezing brak hij immers een lans voor een dynamisch en meervoudig authenticiteitsbegrip. Volgens Liebrand is au-

thenticiteit een lastig begrip. Vaak wordt gedacht dat het gaat over de intrinsieke waarde van een object, maar authenticiteit is veeleer een eigenschap die aan een object wordt toegewezen. Het maakt niet zozeer deel uit van het object, maar van de relatie tussen de mens en een object.

Liebrand besprak twee soorten authenticiteitsbeleving. De eerste (eerder traditionele) soort vatte hij onder de noemer 'bevestigende authenticiteit'. Die bestempelt objecten als echt en origineel en wil hen kost wat kost beschermen voor verandering. Het is een statisch begrip dat voor mensen een houvast biedt in tijden van verandering.

Daartegenover plaatste hij een 'ontketende authenticiteit' waarbij men er van uit gaat dat cultuur constant in beweging is en waar er dus plaats is voor verschillende betekenissen. Door die dynamiek centraal te zetten en aandacht te vragen voor de constructie van betekenis, wordt duidelijk dat authenticiteit niet iets is wat men kan vinden in de buitenwereld. Het is iets dat we actief produceren en dat steeds veranderlijk is. Wie authenticiteit op deze manier interpreteert, kan zowel betekenis geven als veranderen. Maar bij verandering blijft het uiteraard belangrijk aansluiting te vinden bij een bestaande en herkenbare context, anders treedt vervreemding op.

Na de drie parallelle debatsessies werd de dag afgesloten met een kort plenum waarin de drie sessies werden besproken. Uit de positieve reacties van het heemkundig publiek bleek alvast dat ze met veel stof tot nadenken naar huis en de heemkundige praktijk terugkeerden. Want uiteindelijk is het toch vooral in en doorheen die praktijk dat heemkunde zich het best laat definiëren.

Het team van Heemkunde Vlaanderen

- 1 Daarnaast ook het Natuurbeschermingsjaar (1970) en het Europees Jaar van het Bouwkundig Erfgoed (1975).
- 2 Voor impressies van de vorige twee edities zie: Lut Bavay, 'Academische geschiedschrijving en heemkunde: waar ontmoeten ze elkaar? Een getuigenis van een heemkundige te velde', *Bladwijzer* 4 (2012) 1-2 en 'Over het muurtje kijken. Verslag van de studiedag Heemkunde Actueel II', *Bladwijzer* 7 (2013) 1-8.
- 3 Nele Provoost en Fons Dierickx, 'Stemmen uit het veld. Een verkenning van de heemkundige praktijk in Vlaanderen', *Tijd-Schrift. Heemkunde en lokaal erfgoedpraktijk in Vlaanderen* 3 (2013) 46-65.
- 4 Dit nieuwe eremerk zal jaarlijks op Heemkunde Actueel worden uitgereikt. De eerste uitreiking zal plaatsvinden op zaterdag 15 november 2014. <http://www.heemkunde-vlaanderen.be/about-2/eremerken/ambassadeur-heemkunde-vandaag/>
- 5 De resultaten hiervan zijn gepubliceerd in: Alexander Vander Stichele, Marc Jacobs, Gregory Vercauteren en Jeroen Walterus, *Nabij, verenigd en meegerekend. Cultureel erfgoedverenigingen in Vlaanderen (2010-2011). Onderzoek in het kader van PRISMA, veld- en toekomstanalyse cultureel erfgoed*, Brussel (2011). Een analyse van de resultaten van dit onderzoek verscheen eerder al in *Bladwijzer*: Daphné Maes, 'Heemkunde in kaart gebracht', *Bladwijzer* 3 (2011) 1-8 en 'Bevolkingsonderzoek "Vlamingen & het verleden"', *Bladwijzer* 3 (2011) 9-10.
- 6 In de gegevens die verzameld werden door FARO was wel een lichte oververtegenwoordiging van cultureel actieve Vlamingen. Het is dus onmogelijk om uitspraken te doen over de interesses en het participatiegedrag van dé Vlaming in het algemeen.